

УДК 37.015.3:371.134:376

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Сизко Г.І., к. психол. н.,
старший викладач кафедри прикладної психології та логопедії
Бердянський державний педагогічний університет

У статті проаналізовано наукові підходи до дослідження розвитку особистості майбутнього корекційного педагога. Розглянуті структурні складові гуманної особистості майбутнього педагога системи спеціальної освіти.

Ключові слова: *особистість, гуманне ставлення, розвиток, гуманна особистість, корекційний педагог.*

В статье проанализированы научные подходы к исследованию развития личности будущего коррекционного педагога. Рассмотрены структурные составляющие гуманной личности будущего педагога системы специального образования.

Ключевые слова: *личность, гуманное отношение, развитие, гуманная личность, коррекционный педагог.*

Syzko A.I. PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS BECOMING OF TEACHER'S PERSONALITY IN SPECIAL EDUCATION

The article analyzes scientific approaches to study of teacher's correction in future. There are structural components of humane person teacher's correction in system of special education.

Key words: *personality, humane treatment, development, humane personality, correctional educator.*

Постановка проблеми. Професія педагога – одна з найважливіших у сучасному світі. Від його зусиль залежить майбутнє всього людства. Адже більшість часу ця людина займається вихованням та навчанням дітей. Особливого значення набуває особистість педагога корекційної освіти. Це має бути високоморальна людина з високим рівнем інтелектуального розвитку та професійної підготовки, яка щиро зацікавлена у результатах своєї праці і вміє знаходити спільну мову з дітьми, їх батьками та своїми колегами. Це особистість, що прагне до саморозвитку й володіє почуттям соціальної відповідальності, яка вміє використовувати й цінувати духовні й матеріальні багатства суспільства й сприяє відновленню й збагаченню його духовності. Це можливо за рахунок позитивного підкріплення в процесі виховної роботи, сполучення високої вимогливості з емпатійним толерантним ставленням до студентів, опори на позитивного сприйняття кожної особистості.

Виклад основного матеріалу. Дослідження розвитку особистості сучасного вчителя, на думку багатьох дослідників, необхідно здійснювати в аспекті соціальних зв'язків, тобто тих зв'язків із людьми, до яких вона залучена як безпосередньо, так і опосередковано [3; 7]. Л. Орбан-Лембрик зазначає, що «надзвичайно важливо з'ясувати, яким чином структурні складові особистості проявляються в поведінці при

засвоєнні нею соціального досвіду, як відбувається процес соціально-психологічного відображення дійсності, за допомогою яких соціально-психологічних механізмів здійснюється задоволення потреб людини в соціумі» [7, с. 3].

Так Г. Костюк у своїх роботах, присвячених проблемі виховання та розвитку особистості, звертав увагу на поняття «середовище», стверджуючи, що його потрібно застосовувати з метою усвідомлення процесів формування психіки людини. Звичайно «соціум трактується як соціальне життя індивіда, як упорядкована система взаємодій індивідів, сукупність численних видів та форм спільної діяльності людей, спрямованої на забезпечення умов та засобів їх існування, реалізацію інтересів, цінностей, потреб, у тому числі й потреби у спілкуванні, встановленні соціальних контактів» [4, с. 162–163].

Дослідник наголошував на значущості активної взаємодії суб'єкта з оточенням для формування власної позиції суб'єкта. «Впливають на цей процес лише ті умови, з якими особистість вступає у той чи інший активний зв'язок» [4, с. 163]. Поняття «активний зв'язок» Г. Костюк пов'язує з поняттям «діяльність», про що свідчить твердження автора: «Середовище впливає на розвиток індивіда через його діяльність». Науковець доводить, що «всі психічні властивості утворюються і виявляються у процесі діяльності, завдяки якій індивід

не лише на власному досвіді пізнає навколишній світ, а й засвоює або «присвоює» досвід попередніх поколінь, їх надбання» [4, с. 162].

Щодо формування психіки дослідник зазначає: «У природній основі впливів суспільного середовища на психічний розвиток дитини важливу роль відіграє інстинктивне прагнення наслідувати те, що вона бачить, чує і спостерігає у житті. Багато чого дитина підсвідомо переймає від дорослих. Зокрема це стосується особливостей вимови, інтонації, манери поведінки та ін.» [4, с. 163–164]. Отже, початковий етап відображення ставлення до людей із обмеженнями здійснюється особистістю на основі інтуїтивного пізнання в процесі безпосередньої взаємодії зі значущими людьми.

Дослідження багатьох науковців свідчать про залежність ціннісної сфери людини від культурних традицій, статі, рівня індивідуального розвитку. Ціннісне ставлення до будь-якої людини, розуміння її унікальності, важливості, пріоритетності у розвитку суспільства і цивілізації в цілому є одним із першочергових у формуванні гуманної особистості, ставлень до оточуючих. Саме від неї буде залежати формування гуманістичної спрямованості як важливого компонента професійного розвитку майбутнього корекційного вчителя.

«Гуманістичними» можна назвати тільки ті ціннісні орієнтації, які позбавлені прагматизму, утилітарної зацікавленості. Вони складають цілісну систему, мають різні об'єкти спрямування, причому останні можуть перебувати як у сфері реального, так і абстрактного, нереального. За об'єктом спрямування їх доцільно поділити на такі, що спрямовані: на конкретну людину; на конкретну групу людей; на тип людей; на людину як таку.

Педагогічне опосередкування в процесі формування системи гуманістичних ціннісних орієнтацій має спиратись, на думку автора, на дві основні закономірності.

По-перше, названий процес розвивається від конкретного до абстрактного. Онтологічно спочатку формується ставлення до конкретних людей, а потім на цьому підґрунті утверджується ставлення до людини в принципі: конкретна людина – конкретна група людей – тип людей – людина як така.

По-друге, сутнісний алгоритм формування гуманістичних ціннісних орієнтацій такий: від почуття до усвідомлення, і далі – до етично зумовленої діяльності. Акцент таким чином зміщується від емоційно-чуттєвої сфери психіки (емоційне сприйняття людей, емпатійне співчуття їм) до раціоналістичної (розуміння іншого, усвідомлення

необхідності гуманного ставлення до нього), а від неї – до волютивної (етично зумовлена діяльність).

Отже, духовне становлення особистості, що розвивається, буде успішним за умови сформованості гуманістичних ціннісних орієнтацій, альтруїстичної спрямованості особистості, наявності чітко визначених цілей, неперервності та поступовості на всіх етапах навчально-виховного процесу.

Одні автори визначають особистість через відбиття соціального середовища в індивідуальній свідомості, інші – через сукупність соціальних ролей, треті – через діяльність. При цьому особистість розглядається, як внутрішній момент діяльності (О. Леонтьєв); як сукупність відносин (В. Мясіщев); як об'єкт суспільного розвитку (Б. Ананьєв); як учасник історико-еволюційного процесу, носій соціальних ролей (О. Асмолов); як колекція особистісних рис (А. Петровський), як сукупність психічних властивостей людини в їхньому зв'язку із психічними процесами (Б. Теплов) і т. ін.

У гуманістичних філософських і психологічних концепціях особистість – це людина як цінність, заради якої здійснюється розвиток суспільства. Класик вітчизняної психології С. Рубінштейн розглядає особистість через триєдність – чого хоче людина, що для неї має значення (цінності, установки й ідеали), що може людина (здібності) і, нарешті, що є вона сама (характер, як одна із багатьох особистостей). Ці три модальності утворюють деяке ціле, що, однак, не задано апіорно, а формується в діяльності суб'єкта й у його взаємодії з навколишнім світом. Визначаючи поняття особистість, С. Рубінштейн писав: «Як власне особистісні властивості із усього різноманіття властивостей людини звичайно виділяються ті, які обумовлює суспільно значима поведінка людини. Основне місце в них займає система мотивів і завдань, які ставить перед собою людина: властивості її характеру, що обумовлюють вчинки людей (тобто ті їхні дії, які реалізують або виражають ставлення людини до інших людей) та здатність людини (тобто властивості, що роблять її здатною до історично сформованих форм суспільно корисної діяльності)» [9, с. 119–120]. Саме вміння людини ставити перед собою складні цілі й завдання, знаходити способи їхнього рішення, орієнтуючись при цьому на загальнолюдські цінності добра, відповідальності, справедливості й ін., виділяв С. Рубінштейн у якості найважливішого особистісного становлення.

Одним із найважливіших компонентів у структурі особистості майбутнього вчителя автори розглядають його гуманне ставлення до оточуючих.

Проте ставлення до людей із психофізичними порушеннями істотно відрізняється від ставлення до здорової людини, тому розширення можливостей цієї категорії осіб у всіх сферах соціального життя змушує вносити істотні корективи в професійну діяльність корекційних педагогів, що стає все більш функціональною.

Особистість із психофізичними порушеннями розвивається у відповідності із загальними закономірностями розвитку людини, а дефект, стан чи хвороба визначають вторинні симптоми (за Л. Віготським), що виникають опосередковано протягом аномального соціального розвитку. Хвороба, яка спричинює, насамперед, порушення в біологічній сфері людини, створює перешкоду для її соціально-психологічного розвитку.

Надзвичайно легко помітити, що будь-яка вада розвитку спричинює так би мовити «соціальний вивих». Це означає не тільки порушення співвідносної діяльності людини по відношенню до світу фізичного, природного, але й, перш за все, розрив, зсув тих систем, які визначають всі функції суспільної поведінки.

На думку С. Рубінштейна, досвід, набутий дитиною у ранньому віці через стосунки з оточенням, зумовлює утворення у психіці тих «внутрішніх умов» сприйняття зовнішнього впливу, які потім можуть перетворитися на перепони, «психологічні бар'єри» у спілкуванні з людьми.

У дослідженнях С. Рубінштейна наголошується, що гуманне ставлення до іншої людини, до людей утворює основу людського життя, її серцевину. «Серце» людини усе зіткане зі ставлення її до інших людей; те, чого воно варте, цілком визначається тим, до яких стосунків людина прагне, яке ставлення до людей вона спроможна мати. Психологічний аналіз людського життя, спрямований на розкриття ставлення до іншої людини, становить ядро справжньої життєвої психології [9].

Психологічне ставлення в теорії В. Мясищева виступає як центральний компонент у структурі особистості, як метакатегорія, що пояснює більшість психологічних явищ: розвиток і формування особистості; процес соціалізації; засвоєння морально-етичних норм і моральних орієнтацій; психологічну ефективність виховання й педагогічного впливу; психологічні процеси формування переконань, інтересів, схильностей та ідеалів [8, с. 110].

Психологічне ставлення, за словами автора, є також основним інструментом і способом зв'язку з дійсністю, воно специфічно характеризує цілісну систему взаємодій

людини із собою й оточуючими людьми (суб'єкт-суб'єктні й суб'єкт-об'єктні компоненти спрямованості).

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що специфіка й особливості прояву психологічного ставлення є показником, психологічним критерієм формування й розвитку характеру особистості, самосвідомості, системи ціннісних орієнтацій. Останні впливають на розвиток гуманної особистості, що формується у відносинах між індивідами.

Соціальна установка на інвалідів характеризується неоднозначністю, суперечливістю та негативністю, тому найважливішою проблемою сьогодення є саме становлення гуманної особистості педагога системи спеціальної освіти.

Формування гуманних взаємин здійснюється в процесі спільної діяльності, що має соціально-значущий і гуманний характер, і в разі забезпечення кожному можливостей для співучасті, співпереживання, взаєморозуміння і співробітництва як з вихователем, так і з іншими учасниками педагогічного процесу (А. Бойко, В. Киричук, В. Мясищев).

У роботах із психології особистості Б. Братуся основну увагу спрямовано на аналіз структур свідомості та самосвідомості. Саме структура свідомості визначає найважливішу психологічну сферу особистості – систему життєвих цінностей, які завжди мають усвідомлений характер: «...особистісні цінності – це усвідомлені та прийняті людиною загальні значення життя» [1, с. 26]. Визначення системи цінностей характеризується змістовим, чуттєво-емоційним переживанням та ставленням суб'єкта до життя, навколишніх явищ, до інших людей. У ставленні до людини важливої ролі набуває саме вміння сприймати іншого як самоцінну, вільну особистість. Автор підкреслює, що саме позитивні змістові переживання є утворюючими елементами моральної поведінки особистості, яка безпосередньо впливає на розвиток гуманності. «Сповідання цих цінностей закріплює єдність і самототожність особистості в значних відрізках часу, надовго визначаючи головні характеристики особистості, її осередок, її мораль» [1, с. 27]. Особистість має усвідомлювати головний сенс власного життя.

Гуманна особистість майбутнього корекційного вчителя має відрізнятися шляхетністю та філософською мудрістю. Саме тому гуманне ставлення передбачає постійне моральне самовдосконалення. Подолання власних недоліків ідеологи гуманізму розглядають як турботу про навколишніх, своєрідну діяльність на благо людей.

Стосовно процесу розвитку особистості – деякі психологи та педагоги розуміють під цим словосполученням реалізацію внутрішньо властивих (іманентних) задатків і властивостей людини.

Спираючись на дослідження гуманістичних психологів, Т. Данилова наголошує, що, здобуваючи в процесі діяльності певний досвід і якості (на основі внутрішніх потреб), особистість починає на цій базі вільно й самостійно вибирати цілі й засоби діяльності, управляти своєю діяльністю, одночасно вдосконалюючи й розвиваючи свої здатності до її здійснення [2]. Тобто, призводить до саморегуляції поведінки, яка, в свою чергу, може бути пасивною чи активною.

«Такий розвиток, який визначається психічним змістом, рівнем психічного розвитку й у цілому спрямованістю особистості, може бути названо саморозвитком» [2, с. 8]. За словами автора, найважливіший для формуючої педагогіки та психології факт – те, що людина розвивається не тільки по закладеній в ній біологічній програмі та під впливом оточуючого середовища, але і в залежності від людського досвіду, потреб, інтересів, здібностей, що формуються в її психіці. А отже, саморегуляція поведінки, якщо вона пасивна, залежить від зовнішніх чинників саморегуляції, до складу якої входять моральні норми та вимоги колективу та оточення. Активна саморегуляція поведінки студента призводить до таких внутрішніх чинників саморегуляції, як: спрямованість, ціннісні орієнтації, мотиви, потреби, настанови.

Психолого-педагогічна мета полягає в тому, аби допомогти особистості усвідомити процеси розвитку, що відбуваються з особистістю, стимулювати її мотивацію, навчити студента усвідомлено керувати ними. Всі ці дії й можна віднести до самовдосконалення (самодетермінації).

Самовдосконалення, як керований особистістю процес, має бути скоординований із психолого-педагогічним процесом, який йде ззовні. Студент може розвиватися, вдосконалюватися не тільки ззовні, але й навчатися, розвивати себе, самодетерминуватися (Т. Данилова). Цього можна досягти за допомогою психотехнології розвитку гуманності – адекватної організації зовнішньої частини навчального процесу, включення в нього спеціальних цілей, змісту, методів і засобів.

Ще О. Леонтьєв указував на те, що потреби – основа, що визначає інтенсивність і напрямок розвитку особистості. Особливо виділяються (передусім вітчизняними психологами) вищі людські потреби – соці-

альні й духовні, які являють собою джерела саморуку людини, потреби поліпшення й удосконалювання особистістю самої себе [5].

Як відзначав А. Маслоу, всі вищі духовні потреби людини: у пізнанні, самоствердженні, самовираженні, безпеці, самовизначенні, самоактуалізації – це, зазвичай, прагнення до саморозвитку, спрямовані на створення, поліпшення особистістю самої себе (самовдосконалення) [6]. У наш час найбільш актуальною є ідея самовдосконалення, спрямована на розвиток гуманної особистості.

Разом із тим духовне, моральне вдосконалювання майбутнього корекційного педагога – неодмінна складова і найважливіша умова професійного навчання. Як уже зазначалося, вищі духовні потреби людини – у пізнанні, самовираженні, самовизначенні й самоактуалізації – це прагнення до саморозвитку й самовдосконалення. Використання цих потреб для мотивації навчання майбутніх педагогів відкриває можливість підвищення якості вищої освіти.

Досліджуючи гуманне ставлення, в понятті «гуманне» можна виділити: визнання людини найвищою цінністю, її прагнення до морального самовдосконалення; орієнтацію на позитивне в людях; постійну спрямованість на людину; доброзичливе ставлення до неї; активне заперечення асоціальних форм поведінки; нетерпимість до тих, хто не визнає принципу рівності та справедливості.

Вивчення гуманного ставлення до людей із психофізичними порушеннями як психологічного явища передбачає наявність певних критеріїв для оцінки його змісту, тих показників, за якими можна судити про позитивність його розвитку. А саме, критерії для оцінки окремих сторін структурних компонентів гуманного ставлення до людей із психофізичними порушеннями:

- когнітивний (знання специфіки людей із психофізичними порушеннями, усвідомлення їх проблем та особливостей гуманного ставлення до таких людей, заперечення асоціальних форм поведінки до них);

- емоційно-оцінний (характеризує ставлення, яке проявляється у інтересі до людини із психофізичними порушеннями, їх прийнятті як рівних; емпатії, тобто розумінні досліджуваними проблем людей із психофізичними порушеннями у формі співпереживання; прагненні до взаємодії із такими людьми);

- поведінковий (дозволяє визначити поведінку студентів щодо людей із психофізичними порушеннями) компонент. Його складові: здійснення допомоги та підтрим-

ки в потребах людей із психофізичними порушеннями, безкорислива та добровільна діяльність, навички та вміння спілкування із такими людьми.

Дослідження компонентів гуманного ставлення дозволяють визначити передумови, що сприяють розумінню через суб'єктивний образ людини з психофізичними порушеннями, вольовій саморегуляції поведінки майбутніх корекційних педагогів.

Відповідно при такому трактуванні рівнів сформованості гуманного ставлення до людей із психофізичними порушеннями можна в якості критеріальних ознак розглядати: високий рівень – гуманні почуття, ідеали і переконання проявляються в діях та вчинках завжди і часто; середній рівень – проявляються іноді, за вимогою; низький рівень – не проявляються ніколи та майже ніколи.

Висновки з проведеного дослідження. У результаті проведених нами теоретичних досліджень можна виділити такі чинники становлення особистості майбутнього корекційного педагога:

1. Професійне визначення. Адже сама по собі специфіка педагогічної діяльності полягає в тому, що ця діяльність носить яскраво виражений гуманістичний характер. Головна функція педагога – бути носієм, представником і транслятором загальнолюдської культури; аби ефективно прилучати своїх вихованців до гуманістичних духовних цінностей. Виходячи із цього, головним завданням вузівської підготовки майбутнього педагога варто вважати формування й розвиток особистості вчителя, його гуманного ставлення до всього живого, а особливо до людей із психофізичними обмеженнями.

2. Гуманістична спрямованість. Адже гуманізм – це світогляд, що проголошує цінність людини, його право на щастя, розвиток і прояв своїх позитивних здібностей, на вільну й відповідальну участь у житті світу й суспільства. Гуманізація професійної свідомості педагогів – це орієнтація на всебічне врахування природи кожного, незважаючи на психофізичні обмеження, визначення його самоцінності, виявлення поваги до його особистості.

3. Прагнення до саморозвитку і самовдосконалення. Адже педагог спеціальної освіти – це високоморальна людина з високим рівнем інтелектуального розвитку та

професійної підготовки, яка щиро зацікавлена у результатах своєї праці і вміє знаходити спільну мову з дітьми, їх батьками та своїми колегами.

4. Формування соціальних настановлень. Адже тільки за умови вивчення того, як соціальний досвід відбивається на особистості, можна вирішити, чим регулюються поведінка і діяльність людини. Коли вибрано мотив, звичайно, виникає два запитання: чому люди у певних ситуаціях чинять так чи інакше; чим вони керуються, обираючи саме цей мотив? Можна виділити такі компоненти: когнітивний компонент (пізнання об'єкта соціальної установки); емоційно-оцінний компонент (емоційне оцінювання об'єкта, емпатія чи антипатія до нього); поведінковий (конативний) компонент (послідовна поведінка щодо об'єкта). Таким чином, соціальне настановлення визначається як усвідомлення, оцінка, готовність діяти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности. (Психологическое исследование) / Б.С. Братусь – М. : Знание, 1985. – 64 с.
2. Данилова Т.Н. Формирование гуманистической направленности личности будущего практического психолога. Автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Т.Н. Данилова. – К. : Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины. – 2004. – 21 с.
3. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений. / М.С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. [За ред. Л.М. Проколенко]. – К. : Радянська шк., 1989. – 608 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А.Н. Леонтьев – М. : Политиздат, 1977. – 303 с.
6. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование : [Пер. с англ. и предисл. Г.А. Балл] / А. Маслоу. – Киев–Донецк, 1994. – 59 с.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологічна обумовленість соціальної поведінки особистості / Л.Е. Орбан-Лембрик // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2002. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 3–9.
8. Психологическая наука в СССР. [Избранные психологические труды : В 2 т. / Под ред. Б.Г. Ананьева], т. 2. – М. : Издательство Академии пед. наук РСФСР. – 1960. – 655 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2001. – 705 с.